

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Шкурапет Н. І.
«Мережева взаємодія соціальних інститутів сім'ї, освіти
та охорони здоров'я як фактор формування
здорового способу життя сучасних підлітків»
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціологічні теорії

Ступінь актуальності обраної теми. Проблема збереження й зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя завжди була однією із ключових у суспільстві. Здоров'я населення – це показник цивілізованості держави, що відображає рівень її соціально-економічного розвитку, головний критерій доцільності та ефективності всіх сфер діяльності людини. В українському суспільстві останніх десятиліть спостерігаємо суттєве погіршення стану здоров'я представників практично всіх соціальних груп. Збіднення значної частини населення, погіршення екологічної ситуації, розповсюдження здоров'яруйнівних стереотипів поведінки, зниження доступності до якісних медичних послуг, здоров'явитратність сучасної системи освіти- це основні причини такої ситуації. Особливу тривогу викликає стан здоров'я дітей, шкільної та студентської молоді. Аналіз статистичних даних свідчить, що всього лише 5 % випускників шкіл є практично здоровими, 40 % школярів хронічно хворі, 50 % мають морфо-функціональні відхилення, до 80 % страждають на різні нервово-психічні розлади.

Відсутність чи обмеження соціальної взаємодії під час пандемії коронавірусу поглибили зазначену тенденцію, особливо на рівні психічного здоров'я. Найбільш гостро ця проблема зачепила соціально-вразливі групи, серед яких діти і підлітки, актуалізувала наукові дослідження механізмів комунікації, способів впливу на нормалізацію психічного стану, фізичну активність. Тому представлене дисертаційне дослідження, яке присвячене формуванню здорового способу життя сучасних підлітків в умовах переваг і обмежень мережевих взаємодій, є

безперечно, актуальним.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (ДР № 0111U00001, 2011-2015 рр.), «Інтелектуальний потенціал суспільства в умовах перманентних соціальних змін: шляхи збереження та розвитку» (ДР № 0117U005126, 2017-2021 рр.), «Становлення та розвиток соціального партнерства як інноваційної функції сучасної освіти» (ДР № 0117U001471, 2017-2021 рр.). Тематика дисертаційної роботи відповідає пріоритетним дослідженням, що проводяться на кафедрі соціології та гуманітарних дисциплін Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Оцінка змісту дисертації. Робота з текстом дисертації дозволяє стверджувати, що дисертація має чітку структуру: складається із трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Структура відповідає меті і завданням дослідження та дозволяє логічно й послідовно висвітлити питання щодо об'єкта (здоровий спосіб життя сучасних українських підлітків) і предмета дослідження (мережева взаємодія соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я як фактор формування здорового способу життя сучасних українських підлітків).

У першому розділі **«Теоретичні основи аналізу здоров'я та здорового способу життя»** (с. 18-80) здійснено аналіз сутності здорового способу життя та теоретичних підходів до його розгляду, зацентровано увагу на особливостях сучасного суспільства та його окремих соціальних інститутів, соціальні умови функціонування яких стимулюють появу нових технологій та засобів їх інтеграції, що у сукупності сприяє формуванню мережевої якості суспільного життя. За таких умов, як показано авторкою у дисертаційній роботі, технології та засоби формування способу життя особистості змінюються, народжуючи різноманітність стилів життя, в тому числі і відносно власного здоров'я. Слід зазначити, що такий

аналіз здійснено автором на основі ретроспективного підходу, завдяки якому у роботі простежено еволюцію парадигм здоров'я від античності до сучасності (с. 18-29) та зроблено висновок щодо особливого потенціалу інтегративного підходу до цього феномену. З цієї точки зору привертає увагу багатоаспектний погляд на здоров'я, який відбиває соціологічний ракурс його аналізу. Так, у роботі воно представлено як цінність, як здатність, як потреба, як можливість, як капітал і як ресурс (с. 33-35).

Важливе місце у роботі посідає теоретичний аналіз сутності способу життя та його переломлення до сфери здоров'я. Так, авторка визначає здоровий спосіб життя як «певну стратегію, обумовлену сукупністю знань, настанов та типізованих практик, спрямованих на збереження та підтримку здоров'я, що має суспільну цінність та значущість для виконання соціальних ролей» (с. 39).

Позитивне враження складає поєднання теоретичних висновків щодо структури здоров'я та здорового способу життя (за основу взято чотирисферну модель) з розглядом факторів впливу на ці феномени (с. 39-42), що дозволяє угрупувати структурні елементи здорового способу життя у фактологічну, оцінну та інструментальну групи і використати їх для емпіричного виміру.

Аналізуючи сучасне суспільство, авторка спирається на численні концепції та теорії, намагаючись продемонструвати ті риси, які є його ключовими маркерами. Такий аналіз здійснено у роботі через призму розуміння тих механізмів, які набувають дієвості в суспільстві, є наслідками новітніх тенденцій, завдяки чому можна зрозуміти ефективність/результативність суспільних впливів на сучасну особистість. Як провідну, авторка дисертації обирає якість мережовості суспільства, і здійснює теоретичний аналіз концептів «мережа», «соціальна мережа», «мережева комунікація», «мережева взаємодія» (с. 46-47, 56-60), доводячи, що ці феномени у сучасному суспільстві утворюють різноманітні мережеві комбінації, які сприяють формуванню стилів життя.

Грунтовним вбачається у роботі розгляд потенціалу соціальних інститутів на формування здорового способу життя. Для цього авторкою обрано

трихвекторний ракурс і його реалізація є, на наш погляд, досить вдалою. Так, у першому розділі авторка аналізує функціональний потенціал соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я для формування здорового способу життя підлітків (с. 60-76), у другому аналізуються практики, що реалізуються зазначеними соціальними інститутами в цьому напрямі (с. 101-124), а у третьому виявляються «слабкі місця» їхніх реальних впливів на здоровий спосіб життя підлітків (с. 159-169), що дозволяє обґрунтувати власну модель їх взаємодії.

Розділ 2 «Здоровий спосіб життя сучасних українських підлітків в умовах інституційного впливу в мережевому суспільстві» (с. 81-158) присвячений аналізу сучасних українських підлітків у контексті їхніх поколінних особливостей, а також через інституційні впливи на здоровий спосіб життя. Авторкою здійснено ретельний аналіз підходів до окреслення підліткового віку та його особливостей, систематизовано різні періодизації підліткового віку, провідні риси, характерні для цього віку. Особливу увагу приділено у розділі питанням соціалізаційних особливостей сучасних підлітків та їхнього самоствердження (с. 85-87).

Цікавою вважаю авторську типологію здоров'язбережувальних стилів життя сучасних підлітків, в основі якої – ціннісне ставлення підлітка до здоров'я, рівень інформованості щодо здоров'язбережувальних практик та поведінкова активність підлітка щодо збереження власного здоров'я: *здоров'язбережувальний активний; здоров'язбережувальний ситуативний; ризиково-пасивний; ризиково-активний* (с. 98-100).

Звернення до практичних аспектів функціонування соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я у формуванні здорового способу життя підлітків дозволили Шкурапет Н. І. розширити уявлення про результативність цих процесів: на додаток до існуючих даних емпірично доведено наявність «розривів» між цілями соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я у формуванні здорового способу життя підлітків та результатами їхньої діяльності, констатовано низький рівень мережевих зв'язків між цими соціальними

інститутами. Авторка надає також характеристику ризиків взаємодії інституту освіти та інституту охорони здоров'я у питаннях формування здорового способу життя підлітків та угруповує їх наступним чином: ризики залучення кадрового медичного складу, ризики професійної медичної діяльності, ризики управління.

Окрему увагу у роботі приділено емпіричному виміру складових здорового способу життя сучасних українських підлітків. В цій площині здобувачці теж вдалось дійти кола висновків, які мають ознаки новизни. Так, виявлено протиріччя між станом здоров'я підлітків та його самооцінкою; рівнем здоров'я та рівнем задоволення його станом; між декларативним характером оцінок підлітків своєї поведінки відносно здоров'я та їхніми реальними поведінковими практиками (с. 125-131). Ці висновки мають беззаперечне практичне значення, бо є свідченням того, що підлітки не до кінця розуміють власний стан здоров'я, необхідність певних практик задля його збереження тощо.

Спираючись на експертні оцінки, авторка пропонує вимірювати складові здорового способу життя підлітків через шість основних груп: характеристики харчування, шкідливі звички, фізична активність, соціальна поведінка, ціннісний вимір здорового способу життя та задоволеність ним. Авторські та загальнонаціональні емпіричні дослідження дозволили визначити ступінь поширення здоров'язбережувального та здоров'яруйнівного способу життя та продемонструвати загальне домінування ситуативних стратегій у реалізації здорового способу життя підлітків.

У розділі 3 «**Особливості мережевих впливів соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я на здоровий спосіб життя підлітків у сучасній Україні**» (с. 159-206) надано характеристику рівня впливу соціальних інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я на компоненти здорового способу життя підлітків: для цього використано дисперсійний аналіз, у результаті чого виявлено, що максимальне охоплення напрямів впливу в сучасних умовах має освітнє середовище, далі йде інститут сім'ї, а мінімальне охоплення характерне для інституту охорони здоров'я (с. 162-166). Варто звернути увагу на досить

нетиповий висновок щодо впливу сім'ї на здоровий спосіб життя, що стимулює додаткові наукові пошуки в цьому напрямі.

Важливим вбачається і аналіз емпіричних даних щодо впливу безпосереднього оточення на здоровий спосіб життя сучасних підлітків, який є досить важливим, враховуючи приналежність підлітків до однієї вікової когорти та поколінної групи.

Загалом, розгляд тих проблемних аспектів, які було виявлено в емпіричних дослідженнях, авторка пропонує долати через впровадження моделі мережевої взаємодії соціальних інститутів.

В роботі доведено, що мережева модель формування здорового способу життя підлітків більшою мірою, порівняно з лінійною ієрархічною моделлю, впливає на різні аспекти здорового способу життя підлітків завдяки наявності багаторівневих зв'язків між усіма компонентами, відкритості, динамізму, гнучкості та ситуативності реагування на виклики середовища (с. 207-210). Авторка демонструє, що завдяки реалізації її моделі покращуються базові показники здорового способу життя сучасних підлітків. Такий висновок має принципове значення з точки зору розвитку технологій з формування здорового способу життя сучасних підлітків, оскільки розкриває технологічний потенціал мережевої взаємодії соціальних інститутів освіти, сім'ї та охорони здоров'я.

Висновки дисертації відображають основні здобутки авторки, які підтверджують досягнення мети та виконання завдань дисертаційної роботи.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації визначається використанням відповідних методів дослідницької роботи, зокрема: ретроспективний аналіз, системний аналіз, функціональний аналіз, компаративний аналіз; моделювання. Достовірність результатів на етапі збору соціологічної інформації забезпечувалась завдяки використанню методів анкетування та інтерв'ю; на етапі обробки та аналізу даних - дисперсійному аналізу, кореляційному аналізу та методу аналізу ієрархій.

Дослідження має широке теоретичне підґрунтя, яке базується на здобутках інституціонального, системного та структурно-функціонального підходів. Як теоретична основа, використано доробки У. Кокерхема щодо феномену здорового способу життя; концепцію соціальної поведінки та способу життя М. Вебера; концепцію мережевого суспільства М. Кастельса. У роботі використано елементи теорії поколінь У. Штрауса, Х. Хоува, теоретичного осмислення феномену соціальних практик П. Бурдьє, Е. Гіденса, які дозволили розглянути здоровий спосіб життя сучасних підлітків крізь призму їх особистого проектування власних поведінкових практик. Розгляд соціальних інститутів сім'ї, освіти, охорони здоров'я, їх функцій, зокрема для формування здорового способу життя підлітків, базується на ідеях функціоналізму (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон).

Таким чином, результати дисертаційного дослідження мають високий ступінь наукової обґрунтованості, що значною мірою зумовлено не лише глибоким теоретичним аналізом проблеми, а й грамотним використанням наукових методів.

Теоретико-методологічні основи дисертації та її емпірична база забезпечують достовірність наукових положень та висновків дисертації, які мають ознаки новизни.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання. Розробки й висновки, що запропоновані в дисертаційному дослідженні, доповнюють знання про практики реалізації здорового способу життя сучасних українських підлітків, а також про ефективні моделі та засоби їх формування.

Результати дослідження дають можливість освітнім установам та установам охорони здоров'я системного програмного забезпечення формування та підтримки здорового способу життя сучасних підлітків. Окремі положення та висновки дисертації можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін «Соціологія особистості», «Соціологія освіти», «Соціологія здоров'я», «Соціологія сім'ї».

Повнота викладу наукових положень, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях здобувача та їх апробація. Результати дослідження викладено в 16 публікаціях, з них: 2 розділи в монографії, 7 статей (4 з яких опубліковані у фахових спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 2 статті – у наукових зарубіжних виданнях, що включено до наукометричних баз, 1 стаття, яка додатково відображає наукові результати дисертації), 7 тез доповідей на наукових конференціях

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій і оформлення дисертаційної роботи відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами). Основні положення дисертації та зміст автореферату є ідентичними.

Зауваження та дискусійні положення. Підкреслюючи основні позитивні риси дисертаційної роботи, що аналізується, маємо висловити декілька зауважень, які потребують пояснень в процесі захисту, містять суперечливі тези та обґрунтування або торкаються дискусійних моментів.

1. Розділяючи точку зору авторки щодо впливу соціальних інститутів на здоровий спосіб життя підлітків (с.64), не можу погодитись із виокремленням для аналізу лише інститутів сім'ї, освіти та охорони здоров'я як ключових у його формуванні в середовищі сучасних підлітків. Вважаю, що вплив інституту ЗМІ не менший, а щодо окремих аспектів здорового способу життя, навіть більший, зважаючи на те, скільки часу сучасні підлітки проводять в соціальних мережах, які форми комунікації обирають для реалізації навчальних, дозвілевих, повсякденних практик, зокрема, і практик формування чи залучення до здорового способу життя.

2. У другому розділі, зокрема підрозділі **2.1. Особливості способу життя підлітків у сучасному суспільстві**, авторка зауважує, що підлітки – це «особлива частина населення, «стан здоров'я якої є «барометром» соціального благополуччя....., а також передвісником змін у здоров'ї населення в наступні

